

อุตสาหกรรมป่าไม้กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ของเมืองแพร่ (ก่อน พ.ศ.2504)¹

เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส

บทคัดย่อ

อุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนานเป็นลำดับตั้งแต่ยุคเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ (ก่อน พ.ศ.2445) ยุคบริษัทต่างชาติ (พ.ศ.2445-2479) และ ยุคนายทุนท้องถิ่นเมืองแพร่ จนถึงการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ.2479-2504) จากการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่ได้ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองแพร่มาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่อยู่ภายใต้การดำเนินงานของนายทุนท้องถิ่นเมืองแพร่ได้ก่อให้เกิดการกระจายตัวทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นและขยายตัวของโรงเลื่อย โรงบ่มใบยาสูบ ธนาคาร ตลาดและย่านการค้า

Abstract

Forestry in Mueang Phrae had a long term development since the era of local elites (B.E. 2445/1902), the era of foreign companies (B.E. 2445-2479/ 1902-1936) until the era of local capitalists up to the promulgation of the first national economic development plan (B.E. 2479-2504/ 1936-1961). Forestry in the era of local capitalists influenced economic transformation, especially the origination and proliferation of businesses and services, such as saw mills, tobacco factories, banks, market and retailing.

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง อุตสาหกรรมป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ (พ.ศ. 2479-2504) ของ นางสาวเหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความนำ

การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของผู้คนในเมืองแพร่และบริเวณโดยรอบอย่างต่อเนื่อง เรื่องราวการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองแพร่นั้นมีการเติบโตอย่างไรก่อนที่จะมีแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) และเป็นไปในทิศทางไหน บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นถึงการเกิดขึ้น และขยายตัวของเศรษฐกิจในเมืองแพร่ ซึ่งมีอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยศึกษาผ่านทั้งหลักฐานชั้นต้น ประเภทเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ หลักฐานชั้นรอง เช่น หนังสือที่มีการตีพิมพ์ทั่วไป ตลอดจนข้อมูลจากการสัมภาษณ์หรือคำบอกเล่าของนายทุนท้องถิ่นเมืองแพร่ รวมถึงผู้คนที่อยู่ร่วมสมัยและเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองแพร่ ก่อน พ.ศ. 2504 เป็นสำคัญ

1. อุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่ ก่อน พ.ศ. 2504

อุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่ตลอดระยะเวลาที่มีการดำเนินกิจการอุตสาหกรรมป่าไม้จนถึง พ.ศ. 2504 แบ่งออกตามลักษณะของผู้ควบคุมดูแลจัดการอุตสาหกรรมป่าไม้ ได้ 3 ยุค ดังนี้

1.1 ยุคเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่

อุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่เริ่มมีปรากฏให้เห็นก่อน พ.ศ. 2445 นั่นคือช่วงที่เจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ยังเป็นผู้ดำเนินกิจการเป็นหลัก ลักษณะการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่เวลานั้น เจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่เข้าไปดำเนินการด้วยตนเอง โดยมีบริษัทต่างชาติ และพ่อค้ามาสั่งไม้พร้อมให้ค่าไม้ไว้ล่วงหน้า² ซึ่งต่างจากเจ้านายท้องถิ่นที่อื่นๆที่จะแบ่งพื้นที่ให้บริษัทต่างชาติเข้ามาขอสัมปทาน เหตุที่เป็นในลักษณะดังกล่าว เพราะผลประโยชน์ของเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่มีน้อย กล่าวคือ เจ้านายท้องถิ่นมีรายได้ในการหาเลี้ยงชีพจากการทำป่าไม้เท่านั้น

“... พระยาแพร่และกรมการเหล่านั้นได้หาเลี้ยงชีพเป็นกำลังราชการก็ด้วยทำป่าไม้ ยังมีช้างและเครื่องทำป่าไม้อยู่พร้อม ...”³

² เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 13 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, ที่บ้านหัวซวง อ.เมือง จ.แพร่.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/41/1: 6 เรื่องจัดการป่าไม้เมืองแพร่แลเมืองน่านที่เจ้านครน่านแลพระยาแพร่ได้ถวายให้แก่ก่อน.

ทางด้านแรงงานในยุคดังกล่าวในแต่ละขั้นตอนได้มีการจ้างแรงงานชมและไทใหญ่ แต่ท้ายที่สุดแล้วในเรื่องของการขนส่งไปขายยังปากน้ำโพและเจ้าพระยาายังต้องพึ่งพาพ่อค้าอย่างมาก

“...การที่เจ้านายตัดฟันไม้ในป่านั้น เมื่อตัดแล้วก็ต้องขายให้กับผู้หนึ่งผู้ใดในเมืองนั่นเอง เพราะไม่มีกำลังจะนำมาขายกรุงเทพฯได้...”⁴

ดังนั้นกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาซื้อไม้จากเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ ส่วนหนึ่งคือกลุ่มบริษัทต่างชาติที่ภายหลังได้เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ของเมืองแพร่ ซึ่งการขายไม้ให้แก่บริษัทหรือพ่อค้าเหล่านี้จะเป็นในลักษณะที่เจ้านายท้องถิ่นรับเงินมาก่อนแล้วทำการตัดฟันไม้ให้กับบริษัทต่างชาติและพ่อค้า

“...เจ้านายเมืองแพร่แลเมืองน่านเหล่านี้มักรับเงินล่วงหน้าของบริษัทต่างประเทศมากมาย แล้วทำสัญญาว่าจะตัดไม้ส่งให้”⁵

การดำเนินงานในลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงการนำ “ระบบพันธะสัญญา” เข้ามาใช้ของชาวต่างชาติ แต่สุดท้ายแล้วได้เกิดปัญหาขึ้นเช่นกัน คือ เจ้านายท้องถิ่นตัดฟัน ชักลาก ไม้ไม่ทันกับเวลาที่นัดส่ง เป็นต้น

ในส่วนของแรงงานการทำป่าไม้นั้น ไทใหญ่ (เงี้ยว) และชม คือแรงงานหลักที่สำคัญ ทั้งนี้ไม่เคยปรากฏแรงงานท้องถิ่นพื้นเมืองในเมืองแพร่ที่เข้ามาเป็นแรงงานทำป่าไม้ในช่วงเวลาที่เจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่เป็นผู้ควบคุมกิจการป่าไม้เลย อาจเพราะการทำป่าไม้ต้องทำกันในป่าและในเวลานาน ซึ่งคาบเกี่ยวกับช่วงฤดูทำไร่ทำนาของคนท้องถิ่น คือประมาณเดือนมิถุนายนถึงกุมภาพันธ์เป็นสำคัญ⁶ อีกทั้งผู้คนในเมืองแพร่ยังคงอยู่ในระบบศักดินา สังกัดมูลนาย⁷ จึงไม่สามารถเป็นแรงงานในการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ได้ในช่วงเวลาดังกล่าว

1.2 ยุคบริษัทต่างชาติ

การดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ของเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ ได้หยุดชะงักลงเมื่อเกิดเหตุการณ์เงี้ยวปล้นเมืองแพร่ใน พ.ศ. 2445 ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ โดยเฉพาะเรื่องการปกครองและเศรษฐกิจของเมืองแพร่ เนื่องจากเจ้าพิริยะเทพวงศ์ เจ้าผู้ครองนครแพร่องค์

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม.2.12 ใบบอกเมืองแพร่

⁵ อ้างแล้ว

⁶ เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ. (2555). กิจการป่าไม้เมืองแพร่ ก่อน พ.ศ. 2532: นายทุน แรงงานและเทคโนโลยี ใน วารสารประวัติศาสตร์, หน้า 39.

⁷ ทิพย์สุดา จินดาปลูก. (2556). แรงงานทำไม้ชาว “ชม” ในล้านนา ใน หมุดหมายประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 89.

สุดท้ายและลูกหลานจำนวนหนึ่งถูกกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นสมคบคิดให้เกิดเหตุการณ์เงี้ยวปล้นเมืองแพร่ขึ้น จึงทำให้ทั้งเจ้าพิริยะเทพวงศ์และลูกหลานถูกปลดออกจากราชการ อำนาจและผืนป่าจึงตกอยู่ในการควบคุมดูแลของรัฐบาลสยาม ทางรัฐบาลจึงได้เปิดให้บริษัทต่างชาติเข้ามาทำสัมปทานได้ ซึ่งหลัง พ.ศ.2445 เมืองแพร่มีบริษัทต่างชาติเข้ามาดำเนินการที่สำคัญ คือ

บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burma Trading Corporation) ของอังกฤษ บริษัทนี้มีความชำนาญในการทำป่าไม้จากพม่าและมีทุนทรัพย์มากและมีอิทธิพลต่อรัฐบาลอังกฤษ⁸ ในช่วงแรกของการดำเนินงาน ทางบริษัทบอมเบย์ เบอร์มาได้เข้ามารับซื้อไม้จากเจ้านายเมืองแพร่ที่ยังเป็นเจ้าของป่าและทำไม้อยู่ โดยจ่ายเงินค่าไม้ล่วงหน้าดังได้กล่าวมาแล้ว ต่อมาเมื่อมีการประกาศให้บริษัทต่างชาติสามารถเข้ามาสัมปทานพื้นที่ป่าไม้ในท้องที่เมืองแพร่ได้ บริษัทจึงได้ขอสัมปทานทำไม้บริเวณป่าแม่ข่ายมตะวันตก นั่นคือป่าไม้ทางทิศตะวันตกของแม่ข่ายม ตั้งแต่พื้นที่ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จนถึงป่าแม่ต้า อำเภอลอง⁹

บริษัทอีสต์เอเชียติก (East-Asiatic Company) ของเดนมาร์ก เข้ามาดำเนินการอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่โดยการเป็น “ลูกช่วง” ทำป่าไม้ให้กับเจ้าราชวงศ์และเจ้าราชบุตรของเมืองแพร่ ช่วง พ.ศ. 2441 ซึ่งการดำเนินการเป็นไปได้ด้วยดี ในภายหลังทางบริษัทได้ขอสัมปทานป่าไม้ทางฝั่งตะวันออกของแม่ข่ายมในเขตเมืองแพร่ บริษัทนี้ได้รับริเริ่มนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการตัดฟันซีกลาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างทางรกรางไปซีกลากของไม้ถึงในป่า เพื่ออำนวยความสะดวกในการซีกลากและขนส่งของตน¹⁰

การใช้ช้างคัดซุงลงน้ำแม่คำมี ต.มาหลู อ.เมือง จ.แพร่ ของบริษัทอีสต์เอเชียติก ประมาณปี 2467
ภาพจากหนังสือ ปกิณกวัฒนธรรม จังหวัดแพร่

⁸ ความสำคัญของบริษัทบอมเบย์ เบอร์มาต่อรัฐบาลอังกฤษและพม่า ใน ดี.จี.อี.ฮอลส์. (2522). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2*, หน้า 751-781.

⁹ ป่าแม่ต้า ขณะนั้นอยู่ในกรรมสิทธิ์ของเจ้านครลำปาง โดยได้ให้บริษัทบอมเบย์ เบอร์มาเข้ามาทำสัมปทาน

¹⁰ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 13 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านหัวช่วง อ.เมือง จ.แพร่; และพิพิธภัณฑน์ไม้สัก จ.แพร่

บริษัทต่างชาติที่เข้ามาในเมืองแพร่ ก่อให้เกิดระบบ “ลูกช่วง” ในการทำป่าไม้ได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นช่วงที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั่วไปในเมืองแพร่ รวมถึงกลุ่มลูกหลานของเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ที่มีกำลังทุนและแรงงานเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการป่าไม้ ซึ่งถือเป็นฐานของการเป็นนายทุนท้องถิ่นในเมืองแพร่ในเวลาต่อมา กลุ่ม “ลูกช่วง” ที่สำคัญในยุคนี้ เช่น เจ้าโว้ง หรือ เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์ (บุตรพระวิชัยราชา ต้นตระกูลแสนศิริพันธุ์ และผู้แทนราษฎรคนแรกของเมืองแพร่) กลุ่มตระกูลวงศ์วรรณ ผาทอง และชมภูมิ่ง

ในส่วนของแรงงาน บริษัทต่างชาติทั้งสองได้ใช้แรงงานต่างกลุ่มกัน คือบริษัทบอมเบย์ เบอร์มาของอังกฤษจะใช้ชาวพม่า ไทใหญ่ (เงี้ยว) เป็นหลักเพราะเป็นคนในบังคับของตนเอง ขณะที่บริษัทอีสต์เอเซียติคของเดนมาร์กจะเป็นชาวขมุเป็นส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส ในระยะเวลาที่บริษัทต่างชาติมาทำไม้ในเมืองแพร่ แรงงานของ “ลูกช่วง” ส่วนใหญ่เป็นชาวขมุ ในขณะที่พวกพม่า ไทใหญ่ (เงี้ยว) จะเป็นเสมียนหรือหัวหน้าอีกต่อหนึ่ง¹¹

“... ทุกวันนี้ลูกจ้างที่ตัดต้นไม้ นั้น มักจะเป็นขมุมาก มีเงี้ยวน้อยที่จะลงมือตัดฟันกันเอง มักจะเป็นนายพวกขมุอีกทีหนึ่ง นับได้ว่าพวกขมุ นั้นไม่มีวิชาทางอื่นนอกจากตัดฟันไม้ ... ส่วนมากเงี้ยว เป็นคนฉลาดมีความคิดอ่านมากกว่า จึงเป็นนายพวกขมุซึ่งเปนกุลิแท้โดยมาก นายพวกเงี้ยวเหล่านี้อีกทีหนึ่ง เรียกตัวว่านายร้อย ...”¹²

1.3 ยุคนายทุนท้องถิ่น

บริษัทต่างชาติที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเมืองแพร่ดำเนินกิจการมากระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2480 โดยบริษัทอีสต์เอเซียติคเป็นบริษัทต่างชาติสุดท้ายในจังหวัดแพร่ที่จะหมดสัญญาในการสัมปทานครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2482 ประกอบกับสัญญาเช่าที่ดินเพื่อตั้งสำนักงานได้สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2479 และทางรัฐบาลคณะราษฎรประกาศไม่ต่อสัญญาสัมปทานให้อีก เพราะต้องการสนับสนุนให้นายทุนท้องถิ่นเมืองแพร่เข้ามาดำเนินกิจการป่าไม้ เพื่อให้เศรษฐกิจป่าไม้อยู่ในการจัดการของท้องถิ่นเอง ตามนโยบายที่ประกาศไว้ว่า จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งในทางการเมือง การศาล เศรษฐกิจของประเทศไว้ให้มั่นคง¹³ ซึ่งหมายถึงจะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจด้วย¹⁴

¹¹ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 13 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, ที่บ้านหัวช่วง อ.เมือง จ.แพร่.

¹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/41/1: 10 รายงานพระองค์เพ็ญ เสด็จตรวจการป่าไม้ (ร.ศ. 122)

¹³ ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1. ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช; และชิตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม). (2532). เอกสารการเมืองและการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2447), หน้า 169.

¹⁴ เพ็ญพิสุทธ์ อินทรภิรมย์. (2549). รัฐไทยกับคนจีน (พ.ศ. 2475-2487). วิทยานพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). หน้า 36.

ด้วยเหตุที่รัฐบาลให้การสนับสนุน นายทุนท้องถิ่นที่มีทั้งเงินและแรงงาน (คนและพาหนะ) จึงได้เข้ามาดำเนินการสัมปทานป่าไม้แทนบริษัทต่างชาติได้ไม่ยากนัก ถึงแม้พื้นที่การสัมปทานจะไม่มากเท่ากับบริษัทต่างชาติได้สัมปทาน¹⁵ ก็ตาม

กลุ่มนายทุนท้องถิ่นส่วนใหญ่มาจากการเป็น “ลูกชวง” ของบริษัทชาวต่างชาติ ซึ่งมีด้วยกัน 2 กลุ่ม คือกลุ่มลูกหลานเจ้านายท้องถิ่น และกลุ่มผู้มีฐานะ

กลุ่มลูกหลานเจ้านายท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าโหว่ หรือวงศ์ แสนศิริพันธุ์, หลวงพงษ์พิบูลย์ (เจ้าน้อยพรหม วงศ์พระถาง), เจ้าน้อยจู้ แก่นหอม, เจ้าอิน วังซ้าย และเจ้าคำตัน วังซ้าย เป็นต้น¹⁶

ส่วนกลุ่มผู้มีฐานะ เช่น แสน วงศ์วรรณ (บิดานายณรงค์ วงศ์วรรณ อดีตรองนายกรัฐมนตรี ในรัฐบาลพลเอกสุจินดา คราประยูร), แสน ชมภูมิ่ง และ ปัน ชมภูมิ่ง (เสรี ชมภูมิ่ง มารับช่วงต่อ) เป็นต้น¹⁷

กระทั่งปี พ.ศ. 2490 รัฐบาลตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) เป็นองค์กรรัฐวิสาหกิจที่เข้ามาเป็นผู้สัมปทานป่าไม้¹⁸ และปี พ.ศ.2498 ได้มีการจัดตั้งบริษัทป่าไม้ประจำจังหวัดขึ้น เพื่อให้นายทุนท้องถิ่นที่สนใจได้เข้ามาลงทุนทำป่าไม้ กลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่เข้ามาดำเนินการในช่วงนี้ ได้แก่ ประยูทธ ผาทอง, พัฒน์ ผาทอง (หลานของแสน วงศ์วรรณ และลูกพี่ลูกน้องของณรงค์ วงศ์วรรณ), สนิท สงวนทิพย์, ประเวศน์ เวียงอินทร์, แสวง เขาวรัตน์, บุญเป็ง ไชยแก้ว, ศรีวงศ์ เวียงคำ, อ้วน ก้อนแก้ว, ประทุม คนบุญ, นิคม จันทรสุรินทร์, เรือง หงส์สามสิบเจ็ด, อุดม เวียงยา, อ้วน ลือวัฒนานนท์, ศาณิต ศุภศิริ, ประทีป รุจิระพงษ์ และพูน ศรีสว่าง¹⁹

¹⁵ บริษัทต่างชาติที่เข้ามาทำไม้ในเมืองแพร่ ที่สำคัญ คือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ทำสัมปทานป่าไม้ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมและ บริษัทอีสต์เอเชียติก ทำสัมปทานป่าไม้ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ถือเป็นสัมปทานผืนป่าขนาดใหญ่ของบริษัทต่างชาติ

¹⁶ ข้อมูลจากเอกสารบ้านวงศ์บุรี จ.แพร่; และ ศรีศักร วัลลิโภดม; และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. นครแพร่ จากอดีตมา ปัจจุบัน: ภูมิเนวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. หน้า 244.

¹⁷ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 13 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านหัวข่วง อ.เมือง จ.แพร่.

¹⁸ สืบเนื่องจากภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยต้องชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรจำนวนมาก นอกจากนี้ยังต้องใช้จ่ายเงินในการบูรณะบ้านเมืองที่ได้รับความเสียหายจากสงคราม รัฐบาลจึงขอให้ส่วนราชการต่างๆ หารายได้ส่งให้กระทรวงการคลัง ทางกรมป่าไม้จึงตกลงจะทำป่าไม้สักเสียเอง ครั้นจะมอบให้กองทำไม้เป็นผู้ดำเนินการก็เห็นว่าไม่สมควร และยากที่จะแข่งขันกับบริษัทต่างชาติได้ จึงมีการหาระหว่างกรมป่าไม้และกระทรวงเกษตรธิการ (ในขณะนั้น) ขอยกเลิกกองทำไม้ของกรมป่าไม้ และจัดตั้งเป็นองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ขึ้น เพื่อดำเนินการทำไม้ ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 31 มกราคม 2490 ให้จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ขึ้นได้

ดู ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิบูลย์ ธรรมบุตร (หลวงวิบูลย์) อดีตผู้อำนวยการองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 9 ตุลาคม 2509, หน้า 166-167.

¹⁹ ข้อมูลจากองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) จ.แพร่

ลักษณะการได้รับอนุญาตดำเนินการอุตสาหกรรมป่าไม้ในช่วงนายทุนท้องถิ่นจากกรมป่าไม้นี้ มีอยู่ 2 ลักษณะคือการทำป่าสัมปทาน และป่าอนุญาต กล่าวคือ ป่าสัมปทานเป็นการทำไม้ในเขตป่าที่มีพื้นที่กว้าง ห่างไกลเส้นทางคมนาคม เป็นป่าที่อาศัยการลงทุนสูง ผู้ดำเนินการคือ องค์กรอุตสาหกรรมป่าไม้ และนายทุนท้องถิ่นรายใหญ่ เช่น เจ้าโหว่ง (เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์) ซึ่งมีระยะเวลาการให้สัมปทาน ไม่เกิน 15 ปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของป่านั้นๆ โดยรัฐบาลจะเป็นผู้กำหนดพื้นที่และเงื่อนไขต่างๆ ส่วนป่าอนุญาต มีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ ป่าอนุญาตผูกขาด และป่าอนุญาตรายย่อย ซึ่งป่าอนุญาตผูกขาดเป็นป่าที่มีพื้นที่ไม่กว้างนัก อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคม อนุญาตทำไม้ระยะสั้นไม่เกิน 3 ปี และเป็นป่าที่คัดเลือกให้ตัดฟันตามโครงการทำนุบำรุงป่า ไม้ยืนต้นตาย ไม้ล้มขอนนอนไพร และไม้แป้ ส่วนป่าอนุญาตรายย่อย เป็นการอนุญาตให้ผู้ที่มิทุนน้อยได้ทำไม้หรือเก็บหาของป่า ทั้งเพื่อการค้าและใช้สอย ซึ่งอนุญาตได้ไม่เกิน 1 ปี

จากลักษณะของป่าที่ถูกจัดวางนั้น ทำให้นายทุนท้องถิ่นรายย่อยหากไม่ขออนุญาตทำป่าอนุญาตเอง ก็จะทำหน้าที่เป็น “ลูกช่วง” ให้กับ องค์กรอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) แทน

การดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ในเขต อ.ลอง

ภาพจากคุณเชษฐา สุวรรณสา (เจ้าของร้านกาแฟระเบิด บ้านป็น อ.ลอง จ.แพร่)

รูปแบบการดำเนินงานในช่วงนายทุนท้องถิ่นเข้ามาจัดการจะคล้ายกับสมัยบริษัทต่างชาติ แต่เปลี่ยนจากผู้สัมปทานหลักเป็นนายทุนท้องถิ่น และ “ลูกช่วง” คือชาวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องกัน ซึ่งความสัมพันธ์ในฐานะญาติพี่น้องจะเป็นการควบคุมดูแลกันได้ดีกว่า คือสามารถว่ากล่าว ตักเตือนได้²⁰

²⁰ อุทัย สาราญคง (2555, 7 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ, ที่บ้านศรีชุม อ.เมือง จ.แพร่.

ส่วนแรงงานในการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในยุคที่กลุ่มนายทุนท้องถิ่นเข้ามาจัดการยังคงเป็นแรงงานขมอยู่เช่นเดิม และอาจมีมากกว่าเดิมด้วย เพราะขมมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ ขยัน อดทน ซื่อสัตย์ มีธัญธัต ไร่ใจได้และที่สำคัญไม่เกี่ยงอัตราค่าจ้าง ทั้งยังเป็นกลุ่มแรงงานที่มีอัตราค่าจ้างที่ถูกกว่ากลุ่มอื่นๆ ในการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในภาคเหนืออีกด้วย ขมจะอพยพเข้ามาทำงานหากินในภาคเหนือของไทย โดยมีนายฮ้อย หรือนายร้อย²¹ เป็นผู้นำเข้ามา ขมที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณทุ่งไหหินทางเหนือของเมืองหลวงพระบาง รวมถึงบ้านน้ำอูและบ้านน้ำทาในประเทศลาว²² นายฮ้อยจะนำแรงงานเหล่านี้มาแจกจ่ายตามบ้านของตระกูลใหญ่ในเมืองแพร่ รวมถึงบ้านนายทุนท้องถิ่นที่ทำไม้ โดยมีกำหนดระยะเวลาการทำงานรอบละ 2 ปี เมื่อครบกำหนดนายฮ้อยจะมารับกลับและนำแรงงานชุดใหม่มาเปลี่ยน นายทุนท้องถิ่นจะจ่ายค่านายหน้าแก่นายฮ้อยโดยหักจากเงินเดือน 1 เดือนของแรงงานขม ส่วนค่าแรงที่นายทุนท้องถิ่นจะมอบให้แรงงานขมจะให้รวบยอด 2 ปีเลย แต่หากขมจะขอเบิกเงินล่วงหน้าเพื่อซื้อข้าวของเครื่องใช้ก็สามารถทำได้ เมื่อครบ 2 ปีจึงหักกลับกัน

อัตราการจ้างแรงงานขมคือหัวหน้าคุมช่างได้เดือนละ 7-8 บาท ความช่างได้เดือนละ 3-4 บาท ความตืนได้เดือนละ 2.50 บาท และแรงงานรับใช้ในบ้านได้เดือนละ 1.50 บาท อัตราการจ้างย่อมขึ้นกับความยากง่ายของงานเป็นที่ตั้ง ทั้งนี้แรงงานขมที่เข้ามาล้วนแต่เป็นผู้ชายทั้งสิ้น แม้กระทั่งเด็กรับใช้ในบ้าน²³

นอกจากขมแล้วแรงงานคนท้องถิ่นเมืองแพร่ยังเป็นแรงงานหลักอีกกลุ่มหนึ่งในการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ช่วง พ.ศ. 2479-2504 แต่มีจำนวนไม่มาก เนื่องจากคนเมืองไม่ชอบอยู่ในป่าเป็นเวลานานส่วนใหญ่เมื่อเข้าไปได้ประมาณ 1 เดือนก็หนีกลับบ้านแล้ว²⁴

จากที่กล่าวมาในข้างต้น คือพัฒนาการของการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่ ตั้งแต่แรกเริ่มยุคเจ้านายท้องถิ่นเมืองแพร่ ยุคบริษัทต่างชาติและยุคนายทุนท้องถิ่น ดังนั้นเมื่อสืบจากพัฒนาการและปริมาณจำนวนนายทุนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจำนวนมาก ทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องของอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของเมืองแพร่ ก่อนที่เมืองแพร่จะเข้าสู่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504)

²¹ นายฮ้อย นายร้อย คือ นายจ้าง หรือผู้ควบคุมขบวน ทั้งขบวนคน หรือขบวนสัตว์ต่าง เพื่อทำการค้าขายแลกเปลี่ยน

²² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/41/1: 10 รายงานพระองค์เพ็ญ เสด็จตรวจการป่าไม้ (ร.ศ. 122)

²³ เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส. (2555). กิจการป่าไม้เมืองแพร่ ก่อน พ.ศ. 2532: นายทุน แรงงานและเทคโนโลยี ในวารสารประวัติศาสตร์, หน้า 45.

²⁴ แสงแข ชมภูมิ่ง. (2548). การป่าไม้เมืองแพร่. สารนิพนธ์รัฐศาสตรบัณฑิต สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 50.

2. การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองแพร่

ก่อน พ.ศ. 2504 เศรษฐกิจของเมืองแพร่เริ่มที่จะมีการขยายตัวบ้างแล้ว เหตุผลหนึ่งคือ เกิดจากการที่เมืองแพร่มีการดำเนินงานอุตสาหกรรมป่าไม้ กล่าวคือ พัฒนาการอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่ก่อให้เกิดการสะสมทุนของผู้คนในท้องถิ่น ตลอดจนเกิดการสร้างงานและอาชีพที่ต่อยอดจากการเป็นนายทุนป่าไม้ โดยเฉพาะการขยายตัวในภาคธุรกิจและการบริการ ซึ่งถือเป็นการเติบโตหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนในการที่เมืองแพร่มีการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้

การขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจและการบริการในเมืองแพร่ก่อน พ.ศ. 2504 มีดังนี้

2.1 โรงเลื่อย: กระบวนการผลิตที่ต่อยอดจากอุตสาหกรรมป่าไม้

จากการที่รัฐบาลสนับสนุนคนท้องถิ่นในการทำสัมปทานป่าไม้ ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ.2479 และในปี พ.ศ. 2484 ได้มีการตราพระราชบัญญัติป่าไม้ขึ้นใช้ โดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ พ.ศ.2486 เป็นต้นไปนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น เพราะการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในยุคดังกล่าวไม่ได้จำเพาะแต่ไม้สักเท่านั้น แต่ยังอนุญาตให้ทำสัมปทานไม้กระยาเลยในปริมาณที่มากขึ้นเพื่อนำไปแปรรูป เป็นไม้ใช้สอยในประเทศ ประกอบกับการเกิดขึ้นขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และการจัดตั้งของบริษัทป่าไม้ประจำจังหวัดแพร่ การทำอุตสาหกรรมป่าไม้กระจายไปยังคนท้องถิ่นเมืองแพร่กลุ่มอื่นๆด้วย ทั้งนี้การทำสัมปทานไม้กระยาเลยก็ดี หรือไม้สักก็ตาม ได้ก่อให้เกิดการสร้างอาชีพหนึ่งของนายทุนท้องถิ่นขึ้น คือ การทำโรงเลื่อย

โรงเลื่อยเกิดขึ้นจากความต้องการเลื่อยไม้เพื่อทำการจำหน่ายไม้แก่ประชาชน พร้อมทั้งการที่รัฐบาลสนับสนุนให้คนไทยได้ฝึกฝนให้มีความชำนาญในการค้าประเภทนี้²⁵ อีกทั้งเป็นทางระบายไม้จากป่ามาทำการแปรรูป โดยเฉพาะไม้กระยาเลยที่ไม่สามารถลอยน้ำได้ดีเหมือนไม้สัก เนื่องจากคุณสมบัติของไม้กระยาเลยจะจมน้ำ²⁶ และด้วยพื้นที่ป่าไม้ที่มีอยู่ทั่วทุกอำเภอของเมืองแพร่ นายทุนท้องถิ่นจึงได้จัดตั้งโรงเลื่อยขึ้นตามจุดต่างๆ เพื่อรองรับการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ที่มีในช่วงดังกล่าว ดังนี้

²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.22.2.8/1 เรื่อง เสนอบันทึกเรื่องการจัดตั้งโรงเลื่อย, หน้า 5.

²⁶ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 2 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, ที่บ้านหัวข่วง อ.เมือง จ.แพร่.

โรงเลื่อย “เทพวงศ์” ของ แสน วงศ์วรรณ เปิดดำเนินการในปี 2486 ตั้งอยู่ที่บ้านม่อนป่าก้อย อ.เด่นชัย จ.แพร่²⁷

โรงเลื่อย “ชมภูมิ่ง” ของ กลุ่มตระกูลชมภูมิ่ง เปิดดำเนินการในปี 2493 ตั้งอยู่ที่ตลาดชมภูมิ่งในปัจจุบัน อ.เมือง จ.แพร่²⁸

โรงเลื่อย “เจริญผล” ของพ่อเลี้ยงแสวง เขาวรัตน์ เปิดดำเนินการในปี 2464 ตั้งอยู่ริมทางรถไฟ สถานีรถไฟบ้านปิน อ.ลอง จ.แพร่ ปัจจุบันปิดกิจการไปแล้ว²⁹

โรงเลื่อยริมสถานีรถไฟผาคอ อ.ลอง จ.แพร่ ของโกต้าย แซ่ด่าน (นายทุนคนจีนไหหลำ) เปิดดำเนินการในปี 2464 ปัจจุบันปิดกิจการแล้ว³⁰

จากรายชื่อโรงเลื่อยในเมืองแพร่ จะเห็นถึงการกระจายตัวของโรงเลื่อย โดยนายทุนท้องถิ่นที่ทำอุตสาหกรรมป่าไม้ ซึ่งการเกิดขึ้นของโรงเลื่อยทั่วเมืองแพร่ ก่อนปี พ.ศ.2504 ได้สะท้อนให้เห็นว่า การดำเนินงานอุตสาหกรรมป่าไม้ ไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดนายทุนท้องถิ่นที่มาจากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ที่มากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดการกระจายรายได้แก่ผู้คน โดยเฉพาะคนท้องถิ่นที่ทำการขนไม้เข้าสู่โรงเลื่อยต่างๆ ในเมืองแพร่อีกด้วย เช่น กลุ่มตระกูลศุภศิริ ที่มีนายธง และนายศานิต รับจ้างซักลากไม้ให้กับพ่อเลี้ยงวงศ์ ชมภูมิ่ง กลุ่มตระกูลมาลัย ที่บ้านทุ่งไ้ย้ง กลุ่มนายมานะ สมจิตร บ้านสมสาย³¹ เป็นต้น

2.2 โรงปมไวยาสุบ: เศรษฐกิจสำคัญ ฐานจากอุตสาหกรรมป่าไม้

ด้วยรัฐบาลภายใต้นโยบายของจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ให้การส่งเสริมการค้าและการสร้างทุนจากภายใน และดำเนินเศรษฐกิจในรูปแบบของรัฐวิสาหกิจ โดยรัฐบาลเข้ามาดำเนินการเองนั้น กิจการยาสูบถือเป็นหนึ่งหน่วยงานที่ต้องดำเนินการในรูปแบบดังกล่าว กล่าวคือ จากแต่เดิมกิจการยาสูบดังกล่าวจะเป็นการดำเนินการของเอกชนชาวต่างชาติ ปี 2482 ทางรัฐบาลจึงได้เริ่มซื้อกิจการเอกชนโรงงานยาสูบไทย ของห้างหุ้นส่วนบูรพา ยาสูบ จำกัด และปี 2484 เมื่อกิจการยาสูบเริ่มขยายตัวขึ้นในประเทศไทยรัฐบาลได้ซื้อโรงงานบุหรี ของบริษัทกวางฮกยาสูบ บริษัทฮอฟฟิงยาสูบ และบริษัทยาสูบอังกฤษ-อเมริกัน (บริษัทบริติชอเมริกันโทแบคโค จำกัด, B.A.T)³² ซึ่งบริษัทบริติชอเมริกันโทแบคโค จำกัด เป็นบริษัทเดียวที่ดำเนินการส่งเสริมการเพาะปลูกในประเทศไทย โดยมีเป้าหมายกระจายอยู่ทั่วทั้ง

²⁷ อ้างอิงข้อมูลจากการสัมภาษณ์แสน วงศ์วรรณ ปี พ.ศ. 2512 สัมภาษณ์โดย อ.จิราวัฒน์ เรือนดาว

²⁸ เสรี ชมภูมิ่ง (2554, 15 มิถุนายน) สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, ที่บ้านหัวซ่ง อ.เมือง จ.แพร่.

²⁹ กลิน ภูมมะภูติ (2556, 11 เมษายน) สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, ที่บ้านปิน อ.ลอง จ.แพร่

³⁰ อ้างอิงข้อมูลจากหนังสือ ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ, หน้า 237.

³¹ องค์การบริหารส่วนจังหวัด. 2550. *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่* (ฉบับ พ.ศ.2559), หน้า 34.

³² ที่มา www.thaitabacco.or.th

ประเทศ สำหรับในภาคเหนือนั้น บริษัทฯได้ส่งเสริมการผลิตใบยาสูบเวอร์จิเนีย ที่ปมด้วยไอร้อนเป็นหลัก ซึ่งเขียงรายคือพื้นที่แรกที่มีการปลูกใบยาสูบเวอร์จิเนีย³³

เมื่อรัฐบาลได้ซื้อกิจการยาสูบจากต่างชาติเข้ามา จึงจัดตั้งเป็น “โรงงานยาสูบกรมสรรพสามิต” เรียกชื่อภาษาอังกฤษว่า Thailand Tobacco Monopoly และให้กิจการยาสูบทุกขั้นตอนเป็นการผูกขาดของรัฐบาลเอง ซึ่งในด้านการส่งเสริมการเพาะปลูกและบ่มใบยาสูบนั้น รัฐบาลยังคงให้ บริษัท B.A.T. เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำในการดำเนินงานซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดแพร่ บริษัท B.A.T. เริ่มต้นส่งเสริมการเพาะปลูก ใน พ.ศ. 2484 และหานายทุนผู้บ่มใบยาเข้ามาร่วมงาน นั่นคือ นายเหรียญ สายศร คหบดีชาวร่องกวาง โดยตั้งโรงบ่มใบยาสูบแห่งแรกที่ บ้านน้ำเลา ตำบลน้ำเลา อำเภอร่องกวาง³⁴

เมื่อเริ่มกิจการบ่มยาสูบในปีนั้น สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เกิดขึ้นในแถบยุโรปแล้ว และในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 ญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและสัมพันธมิตร สงครามทำให้ความต้องการใบยาสูบทวีขึ้นอย่างรวดเร็ว ราคาใบยาสูบจึงสูงขึ้น ซึ่งเป็นผลดีต่อผู้ประกอบการบ่มใบยา พ.ศ. 2486 นายอุทัย กันทาธรรม เจ้าของห้างไทยการค้า ซึ่งได้ทำการผูกขาดการค้าสินค้าอุปโภคบริโภคกับรัฐบาลอยู่ ได้เริ่มดำเนินธุรกิจยาสูบ โดยได้ขออนุญาตเปิดโรงบ่มใบยาสูบที่บ้านแม่หล่าย อำเภอเมืองแพร่ พร้อมกับทำการศึกษาการทำธุรกิจใบยาสูบกับนายเหรียญ สายศร ผู้บ่มใบยาคนแรกของเมืองแพร่ และได้ขยายกิจการโรงบ่มใบยาสูบไปยังพื้นที่อำเภอลองและในอีกหลายแห่ง

ด้วยราคาใบยาสูบที่ขึ้นสูงตลอดเวลา ทำให้กิจการเกี่ยวกับยาสูบมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้นเป็นลำดับ จึงได้มีการขยายกิจการโรงบ่มไปยังตำบลบ้านปง อำเภอเมือง ตำบลแม่คำมี ตำบลไผ่โทน ตำบลปงยาว อำเภอร่องกวาง ครอบคลุมพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ของเมืองแพร่ หรือที่เรียกกันว่า “แอ่งที่ราบเมืองแพร่”³⁵ เกือบทั้งหมด

ด้วยการลงทุนที่ได้ผลกำไร ทางนายทุนท้องถิ่นป่าไม้มักจะเป็นเจ้าวงศ์ (เจ้าไว้ง) แสนศิริพันธุ์ ตระกูลศุภศิริ ตระกูลชมภูมิ่งและตระกูลวงศ์วรรณ-ผาทอง ที่ดำเนินงานอุตสาหกรรมป่าไม้มาถึงจุดที่มีทุนที่จะดำเนินกิจการอย่างอื่นควบคู่ไปกับการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ด้วย ต่างต้องการหมุนเวียนเศรษฐกิจและรายได้ให้สูงขึ้น จึงหันมาทำโรงบ่มใบยาสูบควบคู่กับการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ที่เริ่มลดปริมาณผู้สัมปทานลง³⁶ กล่าวคือ หลัง

³³ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 2 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านหัวซวง อ.เมือง จ.แพร่.

³⁴ โรงงานยาสูบ กระทรวงการคลัง. (ม.ป.ป.). ประวัติโรงงานยาสูบ, หน้า 1.

³⁵ ศรีศักร วัลลิโกดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมิวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, หน้า 51.

³⁶ คำ คำวงศ์วาน. (2555, 16, สิงหาคม). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านสบสาย อ.สูงเม่น จ.แพร่.

สงครามโลกครั้งที่ 2 ลึกลับสุดลง โรงงานยาสูบสรรพสามิตได้เข้ามาดำเนินการเพาะปลูกยาสูบในเมืองแพร่ แทนที่บริษัท B.A.T และใน พ.ศ. 2490 ได้เริ่มให้โควตาการผลิตยาสูบแก่โรงบ่มใบยาต่างๆ³⁷ กลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่มีทุนจึงสนใจเข้าดำเนินธุรกิจยาสูบบ้าง ไม่ว่าจะเป็นครูลือไชยประวัติ เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธุ์ ตระกูลตันจันทร์พงศ์ ตระกูลพิมพ์สาร จากบ้านแม่คำมี ตระกูลสินธุวงศ์ บ้านหนองม่วงไข่³⁸ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วตระกูลเหล่านี้ล้วนเคยดำเนินงานอุตสาหกรรมป่าไม้ ทั้งเป็นผู้ชักลากไม้ และเป็นผู้ขอสัมปทานแล้วทั้งสิ้น³⁹

ต่อมานายแสน วงศ์วรรณ ได้ขอซื้อโรงบ่มใบยาสูบดอนมูล อ.สูงเม่น จากนายทองกันทาธรรมและได้ส่งต่อให้แก่นายณรงค์ วงศ์วรรณ (บุตรชาย) ซึ่งนายณรงค์ วงศ์วรรณ ได้สังเกตว่าในการผลิตยาสูบให้แก่โรงงานยาสูบนั้น ผู้บ่มใบยาสูบจะมีใบยาสูบที่มีคุณภาพต่ำและปานกลางเหลือในปริมาณที่มาก ดังนั้นนายณรงค์ วงศ์วรรณ จึงริเริ่มที่จะส่งใบยาสูบที่เหลือไปขายยังต่างประเทศ และประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา พร้อมทั้งเครือข่ายของตระกูลวงศ์วรรณ ยังได้ขยายการทำโรงบ่มใบยาสูบไปตั้งยังจังหวัดข้างเคียง เช่น อุตรดิตถ์และน่านด้วย⁴⁰

การขยายตัวของกิจการยาสูบ ได้ดึงกลุ่มทุนท้องถิ่นจากป่าไม้เข้ามา เช่น ตระกูลศุภศิริ ที่ประกอบด้วย นายธง หรือโกถ่ง และนายศานิต ที่มีอาชีพค้าใบเมี่ยงและทำการชักลากไม้รวมถึงเป็นผู้รับเหมาหรือลูกจ้างให้กับองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ให้เข้ามาลงทุนในการตั้งโรงบ่มใบยาสูบขึ้นที่บ้านวังหลวง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่⁴¹

เตาโรงบ่มใบยาและโรงซื้อใบยาสูบ บ้านแม่จิวะ อ.เด่นชัย จ.แพร่
ภาพจาก หนังสือพิมพ์ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ 2550)

³⁷ ศตวรรษ ชัยศิริวัฒนากุล. (2556, 24 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่สำนักงานยาสูบจังหวัดแพร่ และ เอกสารประวัติโรงงานยาสูบ จังหวัดแพร่.

³⁸ องค์การบริหารส่วนจังหวัด. (2550). *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ.2550)*, หน้า 348.

³⁹ คำ คำวงศ์วาน. (2555, 16 สิงหาคม). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านสบสาย อ.สูงเม่น จ.แพร่.

⁴⁰ อ่างแล้ว

⁴¹ ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ พ่อศานิต ศุภศิริ ณ ฌาปนสถานบ้านป่าแดง ตำบลป่าแดง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, วันที่ 30 มีนาคม 2545, หน้า 9.

กล่าวได้ว่าตลอดระยะเวลา 10 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2500 ยาสูบได้ขยายตัวออกไปจนเต็มพื้นที่เมืองแพร์ จนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองแพร์ โดยมีกลุ่มนายทุนทำอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นส่วนขยายการผลิตที่สำคัญ

การผลิตยาสูบเวอร์จิเนียนั้น เป็นอุตสาหกรรมการผลิตที่ต้องใช้แรงงานมากในแทบทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเก็บใบยาสูบ การนำใบยาสดเข้าบ่มในโรงบ่ม การคัดแยกชนิดของใบยา การบรรจุหีบห่อใบยาสูบ รวมถึงการขนส่งออกจากโรงงาน ดังนั้นในอุตสาหกรรมดังกล่าวจึงเกิดการจ้างงานคนท้องถิ่นจำนวนมาก เมื่อมีการจ้างงานเกิดขึ้น ย่อมมีการกระจายรายได้ลงไปยังคนท้องถิ่นทั่วไปเป็นวงกว้าง แตกต่างจากอุตสาหกรรมป่าไม้ที่แม้จะมีรายได้สูงแต่รายได้กลับรวมตัวอยู่แต่กับคนจำนวนน้อยในท้องถิ่น ดังที่มีการอธิบายว่า

“...อุตสาหกรรมบ่มใบยาเวอร์จิเนีย เป็นเหตุทำให้ประชากรชาวแพร์จำนวนหมื่นมีงานทำ หันประกอบอาชีพกสิกรรมทำไร่ยาสูบ สนองผลให้อยู่ดีกินดี เพราะน้ำพักน้ำแรงของการผลิตวัตถุดิบป้อนให้คนทั้งประเทศ ทำให้กระแสเงินตราไหลเข้าไปหมุนเวียนในจังหวัดแพร์ อย่างเบาๆปีละประมาณ 5-6,000,000 บาท”⁴²

การเติบโตของกิจการอุตสาหกรรมโรงบ่มใบยาสูบปฏิเสธไม่ได้ว่ามีฐานรากมาจากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ของนายทุนท้องถิ่นในก่อนหน้า จนทำให้นายทุนท้องถิ่นเริ่มขยายธุรกิจอุตสาหกรรมไปยังโรงบ่มใบยาสูบ และมีการขยายตัวของกิจการไปยังในพื้นที่ต่างๆ จนก่อเกิดการสร้างงานให้แก่คนหลายกลุ่มในท้องถิ่นเมืองแพร์

2.3 ธนาคารในเมืองแพร์: ผลพวงคู่การค้าการทำอุตสาหกรรมป่าไม้

กำลังซื้อของคนส่วนใหญ่ในเมืองแพร์เพิ่มขึ้นจากกิจการยาสูบ เนื่องจากกิจการโรงบ่มใบยาสูบได้เข้ามาและมีการจ้างอาชีพคนท้องถิ่นเมืองแพร์มากขึ้นเป็นผลให้คนท้องถิ่นเมืองแพร์มีกำลังในการซื้อขาย ธุรกิจการค้าโดยทั่วไปจึงขยายตัวตามไปด้วย การสั่งซื้อสินค้าก็เพิ่มขึ้นทั้งจำนวนและชนิดของสินค้า แม้กระทั่งสินเชื่อในการซื้อขายตามระบบเครดิตที่มีมาแต่เดิมไม่เพียงพอจะใช้ในการหมุนเวียนต่อไป ความต้องการสินเชื่อจากธนาคารก็เริ่มเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน กิจการยาสูบเองต้องการสินเชื่อในระยะสั้นเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อใช้จ่ายเป็นค่าแรงงานและค่าซื้อขายใบยาสดในเวลาที่ย่อยขายใบยาแห้งให้กับผู้ซื้อใบยาสูบ⁴³ กิจการธนาคารจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นในเมืองแพร์

⁴² นครแพร์ (2491), หน้า 27.

⁴³ ปลาญอ้อ ชนะนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464 - 2523,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 87-88.

ธนาคารแรกที่เข้ามาดำเนินกิจการ คือ **ธนาคารกสิกรไทย** โดยเป็นกิจการของตระกูลลำซำซึ่งเป็นกลุ่มตระกูลที่เคยเข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่เป็นเวลานาน โดยมีชื่อที่คนท้องถิ่นเมืองแพร่เรียกขานกัน คือ “ห้างเงินบุญเย็น” การเข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นเวลานาน จึงเห็นช่องทางที่จะทำการเปิดสาขาของธนาคารกสิกรไทย จึงติดต่อคู่ค้าเก่า คือ ทายาทของเจ้าบุรีรัตน์ (เจ้าของคุ้มวงศ์บุรี) ซึ่งเวลานั้นคือ นายเกรน ประชาศรัยสรเดช สามีของเจ้าไข่มุก วงศ์บุรี

การดำเนินการธนาคารในระยะแรกเริ่มใช้ระบบเอเจนต์ (Agency) กล่าวคือ ธนาคารจะให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินงานทั้งหมดตามระบบที่ธนาคารได้กำหนดไว้ ทั้งการให้กู้และรับฝากเงิน ผลกำไรที่ได้จากการดำเนินงานเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้ว จะนำมาจัดสรรแบ่งกันระหว่างผู้ดำเนินงานกับธนาคารเจ้าของกิจการตามสัดส่วนที่ตกลงกัน

ธนาคารกสิกรไทย สาขาแพร่ จึงเกิดขึ้นเป็นธนาคารแห่งแรกในเมืองแพร่ ในปี พ.ศ. 2490 โดยมีนายเกรน ประชาศรัยสรเดช สามีของเจ้าไข่มุก วงศ์บุรีเป็นผู้จัดการคนแรก และมีนายเมธา เอื้ออภิญญากุล ชาวอำเภอเด่นชัย เป็นสมุหบัญชี ต่อมาปลายทศวรรษ 2490 นายเมธา เอื้ออภิญญากุล จึงได้แยกไปเปิดสาขาเด่นชัยอีกแห่งหนึ่ง⁴⁴

ทศวรรษ 2500 ธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ ของ กลุ่มตระกูลปราโมช ได้เข้ามาเปิดสาขาที่แพร่ โดยอาศัยกลุ่มลูกหลานของหลวงศรีนครานุกุล⁴⁵ คหบดีคนสำคัญของแพร่เป็นผู้ดำเนินการ

การเกิดขึ้นของธนาคารในยุคเริ่มแรกของเมืองแพร่เป็นผลพวงจากการเกิดโรงบ่มใบยาสูบที่ทำให้เศรษฐกิจและรายได้ของคนเมืองแพร่มีการหมุนเวียน แต่ขณะเดียวกันปฏิเสธไม่ได้ว่า เรื่องของอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นสิ่งจูงใจในการร่วมลงทุนของการธนาคารกสิกรไทย เนื่องจากตระกูลลำซำเคยเข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในเมืองแพร่ ได้เล็งเม็ดเงินที่ใช้ในการหมุนเวียนในอุตสาหกรรมป่าไม้ จึงดำริตั้งสาขาธนาคารกสิกรไทยในเมืองแพร่

⁴⁴ สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ และคณะ, โครงการวิจัยข้อมูลชุมชนเครือข่ายพิพิธภัณฑ์มีชีวิต (Living Museum) บ้านวงศ์บุรี จังหวัดแพร่ เสนอต่อ พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.), พ.ศ.2550 และ เมธา เอื้ออภิญญากุล, *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง เจ้าไข่มุกต์ วงศ์บุรี* (ม.ป.ท., 2548), หน้า 24.

⁴⁵ หลวงศรีนครานุกุล หรือ นายเด็กนับ แซ่เจียม คือต้นสกุล สุทธภักดี เป็นผู้มีส่วนในการปรับปรุงระบบการคลังของเมืองแพร่ให้ก้าวหน้าขึ้น กล่าวคือ ท่านได้เข้ามาช่วย พญาคองคาสุมทรเพ็ชร (เซ่ง แซ่ตั้ง) ปรับปรุงวิธีจัดเก็บอาคารต่างๆเสียใหม่ พร้อมทั้งจัดทำระบบบัญชีให้ถูกต้องแม่นยำ และนำส่งเงินประมูลภาษีอย่างซื่อตรง ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากเทศบาลมณฑล สามารถขยายกิจการผูกขาดอาคารฝิ่นและสุราไปยังจังหวัดลำปางและพะเยาได้อีกสองเมือง ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงศรีนครานุกุล เป็นหัวหน้าชาวจีนในเมืองแพร่อย่างเป็นทางการ

2.4 ตลาดและย่านการค้า: ศูนย์กลางการค้าชายและการกระจายสินค้าของเมืองแพร่

เมืองแพร่มีตลาดสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภค และจำหน่ายสินค้าที่จำเป็นแก่การครองชีพ ทั้งยังเป็นตลาดกลางในการกระจายสินค้าไปสู่อำเภอต่างๆ ในตัวอำเภอเมืองมีตลาดชมภูมิ่ง ตลาดบ้านทุ่ง (กาดบ้านโด้ง) ตลาดแพร่ปรีดา ตลาดอรัญ และตลาดสดเทศบาล ส่วนอำเภอเมือง มีตลาดห้วยอ้อ อำเภอเด่นชัย มีตลาดเด่นชัยใกล้สถานีรถไฟ และที่อำเภอสองมีตลาดห้าแยก และตลาดศรีบุญเรือง เป็นต้น

ในเขตอำเภอเมืองตลาดหลายๆแห่งย่อมสัมพันธ์กับการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ไม่ว่าจะเป็นตลาดที่สร้างจากเงินทุนนายทุนท้องถิ่น (เมืองแพร่) เช่น ตลาดชมภูมิ่ง หรือจะเป็นตลาดที่นำสินค้าออกสู่ป่าไม้ เช่น ตลาดสดเทศบาล และตลาดบ้านทุ่ง หรือเป็นตลาดที่แรงงานเข้ามาจับจ่ายใช้สอยก่อนกลับบ้านที่เมืองลาว เป็นต้น

ตลาดชมภูมิ่ง เป็นตลาดที่ถูกปรับเปลี่ยนจากการเป็นโรงเลื่อยมาก่อน ตลาดชมภูมิ่งถูกตั้งขึ้นโดยกลุ่มลูกหลานตระกูลชมภูมิ่ง ราวปลายทศวรรษ 2490⁴⁶

ตลาดสดเทศบาล เป็นศูนย์กระจายสินค้า สินค้าที่นำมาขายและแลกเปลี่ยนกัน คือพวกพ่อค้าต่างถิ่นจะนำสินค้าจำพวกของป่ามาขาย และทำการซื้อของจากในเมืองกลับไป เช่นเกลือ เสื้อผ้า หอกดาบ กระทั่งยารักษาโรคสมัยใหม่ เช่น ยาควินิน⁴⁷ ไม่เพียงแต่ตลาดสดเทศบาลเท่านั้นที่ทำหน้าที่ดังกล่าว ตลาดบ้านทุ่งก็เป็นหนึ่งในการกระจายสินค้าที่สำคัญของเมืองแพร่ด้วย

นอกจากตัวตลาดแล้ว ร้านค้าตามถนนสายต่างๆของเมืองแพร่ โดยเฉพาะถนนเจริญเมือง ถนนยันตรกิจโกศล และริมทางรถไฟ สถานีเด่นชัย ยังเป็นแหล่งซื้อขายสินค้าเข้าป่าไม้และซื้อสินค้าเครื่องใช้ส่วนตัวของแรงงานทำอุตสาหกรรมป่าไม้อีกด้วย

ร้านค้าที่เปิดในถนนสายหลักๆในเมืองแพร่ทั้งตามถนนเจริญเมือง ถนนยันตรกิจโกศล และถนนริมทางรถไฟเด่นชัย ประกอบไปด้วย โรงแรม(โรงเตี๊ยม) ร้านอาหาร ร้านขายของส่งและปลีก (เช่น ข้าวสาร น้ำปลา ของหมัก ไม้ขีดไฟ ถ้วยแก้ว เครื่องชาม น้ำมันก๊าด สบู่ เครื่องสำอาง เครื่องเขียน) ร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้า ร้านขายผ้าและเครื่องนุ่งห่ม ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ร้านตัดผม ร้านขายทอง ร้านขายยารักษาโรคและเวชภัณฑ์ ร้านขายรถมอเตอร์ไซด์และจักรยาน ตู้ซ่อมรถ ร้านค้าไม้ โรงเลื่อย โรงสี ร้านทำล้อเกวียน⁴⁸ เป็นต้น

⁴⁶ ตลาดชมภูมิ่ง พัฒนาการมาจาก การเป็นโรงสีไทยชมภูมิ่ง และเปลี่ยนมาเป็น โรงเลื่อยชมภูมิ่งประมาณ พ.ศ 2493 ทำโรงเลื่อย ประมาณ 5-6 ปี จึงปรับมาเป็นตลาดชมภูมิ่ง กระทั่งปัจจุบัน ที่มา เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 2 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, ที่บ้านหัวซ่ง อ.เมือง จ.แพร่.

⁴⁷ ศรีศักร วัลลิโกดม; และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, หน้า 105.

⁴⁸ รวบรวมรายชื่อร้านค้าจากโฆษณาในหนังสือนครแพร่, 2491.

(ซ้าย) ถนนเจริญเมืองเมื่อ ปีประมาณปลายทศวรรษ 2490 ภาพจาก หนังสือพิมพ์ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ 2550) (ขวา) สภาพถนนเจริญเมืองในปัจจุบัน

จากรายชื่อประเภทร้านค้าจะเห็นถึงความคึกคักของร้านสินค้าต่างๆในเมืองแพร่ ทั้งตามถนนเจริญเมือง และริมทางรถไฟ สถานีเด่นชัย อันเนื่องมาจากการที่เศรษฐกิจเมืองแพร่ มีการขยายตัว และคนเมืองแพร่มีกำลังในการจับจ่ายใช้สอยมากขึ้น ซึ่งสืบมาจากมีการกระจายรายได้ให้แก่คนเมืองแพร่อย่างทั่วถึง ทั้งอาชีพอุตสาหกรรมป่าไม้ ที่มีการจ้างแรงงานคนท้องถิ่น และโรงบ่มใบยาสูบ ที่จำเป็นต้องจ้างแรงงานท้องถิ่นจำนวนมาก เพราะทุกขั้นตอนต้องอาศัยแรงงานรับจ้างเหล่านี้ เป็นสำคัญ อีกทั้งร้านค้าต่างๆเหล่านี้ ส่วนใหญ่ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของแรงงานในปางไม้ทั้งแรงงานชาวขมุ ที่เข้าเมืองมาซื้อสินค้า เสื้อผ้าก่อนจะกลับบ้านเมืองตนเอง หรือแรงงานทั่วไปที่ต้องเข้ามาซื้อสินค้า อาหาร ยารักษาโรค แม้กระทั่งเกี่ยวนเทียมลาก⁴⁹ ก่อนเข้าสู่ปางไม้เพื่อดำเนินงานอุตสาหกรรมป่าไม้ทั้งสิ้น

การขยายตัวของธุรกิจและการบริการที่เกิดขึ้นก่อน พ.ศ.2504 ทั้งการขยายตัวของโรงเลื่อย โรงบ่มใบยาสูบ ธนาคาร ตลาดและร้านค้า ล้วนแต่มีส่วนที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่ทั้งทางตรงและทางอ้อม และสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือธุรกิจและการบริการต่างๆ ที่มีขึ้นได้ทำให้เศรษฐกิจของเมืองแพร่เจริญขึ้นโดยลำดับ

ส่งท้าย

ส่วนหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจในภาคธุรกิจและการบริการของเมืองแพร่เกิดเติบโตและขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับคือ การมีอยู่ของอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร่นั่นเอง กล่าวคือ อุตสาหกรรมป่าไม้ก่อให้เกิดนายทุนท้องถิ่น และนายทุนท้องถิ่นที่มีฐานะได้พยายาม

⁴⁹ เสรี ชมภูมิ่ง. (2554, 2 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ. ที่บ้านหัวช่วง อ.เมือง จ.แพร่.

ขยายธุรกิจของตนเองออกไปให้มากกว่าการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่า อุตสาหกรรมป่าไม้เป็นฐานรากหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เงินทุนท้องถิ่นมีทุนรอนในการปรับและขยายตัวในการทำธุรกิจรูปแบบต่างๆ ทั้งโรงเลื่อย โรงป่นใบยาสูบ ตลาด และธนาคาร กอปรกับแรงงานในการดำเนินอุตสาหกรรมป่าไม้ก็เป็นตัวขับเคลื่อนที่สำคัญหนึ่งที่ทำให้ธุรกิจแต่ละประเภทยังคงอยู่และขยายต่อไป

การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจเมืองแพร์ขึ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่ผู้เขียนพยายามจะเชื่อมโยงผ่านการมีอุตสาหกรรมป่าไม้เมืองแพร์ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะมีเนื้อหาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม โดยผู้เขียนพยายามจะศึกษาผ่านวิถีชีวิตและเรื่องเล่าของผู้คนที่ร่วมสมัย อันจะสะท้อนให้เห็นภาพของเมืองแพร์ในช่วง ก่อน พ.ศ. 2504 หรือ ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 นั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม/41/1: 6 เรื่องจัดการป่าไม้เมืองแพร์แลเมืองน่านที่เจ้านครน่านแลพระยาแพร์ได้ถวายให้แก่ก่อน.

_____. มร.5ม/41/1: 10 รายงานพระองค์เพ็ญ เสด็จตรวจการป่าไม้ (ร.ศ. 122)

_____. สร. 0201.22.2.8/1 เรื่อง เสนอบันทึกเรื่องการจัดตั้งโรงเลื่อย.

หนังสือและบทความ

ดี.จี.อี.ฮอลล์. (2522). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๒*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช; และ ชัตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม). (2532). *เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ.2417-2447)*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ทิพย์สุดา จินดาปลูก. (2556). “แรงงานทำไม้ชาว “ขมุ” ในล้านนา” ใน *หมุดหมายประวัติศาสตร์ล้านนา*. ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น และ ภูเดช แสนสา, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตะวันออก.

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิบูลย์ ธรรมบุตร (หลวงวิบูลย์) อดีตผู้อำนวยการองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 9 ตุลาคม 2509. กรุงเทพฯ: องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้.

ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ พ่อศานิต ศุภศิริ ณ ฌาปนสถานบ้านป่าแดง ตำบลป่าแดง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, วันที่ 30 มีนาคม 2545. กรุงเทพฯ: บี.เจ.เพลท โปรเซสเซอร์นครแพร่. (2491). ม.ป.ท., ม.ป.พ.

โรงงานยาสูบ กระทรวงการคลัง. (มปป). ประวัติโรงงานยาสูบ. กรุงเทพฯ: กระทรวงการคลัง. ศรีศักร วัลลิโภดม; และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมิณีเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ และคณะ. (2550). โครงการวิจัยข้อมูลชุมชนเครือข่ายพิพิธภัณฑ์มีชีวิต (Living Museum) บ้านวงศ์บุรีจังหวัดแพร่ เสนอต่อ พิพิธภัณฑ์การเรือนรู้แห่งชาติ (สพร.). เอกสารอัดสำเนา.

เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค. (2555). กิจการป่าไม้เมืองแพร่ ก่อน พ.ศ. 2532: นายทุนแรงงานและเทคโนโลยี ใน วารสารประวัติศาสตร์, หน้า 34-48.

องค์การบริหารส่วนจังหวัด. (2550). ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ (ฉบับ พ.ศ.2550). แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์.

วิทยานิพนธ์

เพ็ญพิสุทธิ อินทรภิรมย์. (2549). รัฐไทยกับคนจีน (พ.ศ. 2475-2487). วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สัมภาษณ์

คำ คำวงศ์วาน. (อดีตลูกจ้างในปางไม้ของสายตระกูลผาทอง). (2555, 16 สิงหาคม).

สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านสบสาย อ.สูงเม่น จ.แพร่.

จิราวัฒน์ เรือนดาว (ข้าราชการบำนาญ ผู้เคยสัมภาษณ์แสน วงศ์วรรณ). (2555, 3 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง จ.แพร่.

ศตวรรษ ชัยศิริวัฒนากุล (พนักงานเกษตร 5 ตรวจผู้บ่มแพร่). (2556, 24 ธันวาคม).

สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่สำนักงานยาสูบจังหวัดแพร่.

เสรี ชมภูมิ่ง. (นายทุนป่าไม้ท้องถิ่นเมืองแพร่). (2554, 2,13 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านหัวช่วง อ.เมือง จ.แพร่.

อุทัย สำราญคง (อดีตครูโรงเรียนพิริยาลัย และผู้จัดการปางไม้ของเสรี ชมภูมิ่ง). (2555, 7 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, ที่บ้านศรีชุม อ.เมือง จ.แพร่.

แหล่งข้อมูลอื่น ๆ

- องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.ป.ป.) จ.แพร่
- บ้านวงศ์บุรี จ.แพร่
- สำนักงานยาสูบ จ.แพร่
- www.thaitabacco.or.th